

Павло Гай-Нижник

*(доктор історичних наук, завідуючий відділу історичних студій
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України)*

Шведська соціально-економічна модель:

історичний аспект суспільно-господарського досвіду кінця ХХ ст.

Характеристика шведської моделі

Шведське королівство є конституційною монархією¹. Водночас наприкінці ХХ ст. воно було свого роду країною контрастів, про що свідчить, зокрема, наявність монаршої влади і соціал-демократичного уряду, одного з найвищих рівнів концентрації виробництва й найбільш розвинутого у світі кооперативного руху, значних доходів нечисленної еліти та матеріальної забезпеченості на рівні “пересічного” шведа. До того ж протягом останнього півстоліття в королівстві зберігалася найвища інтенсивність праці.

Наприкінці ХІХ ст. Швеція була аграрною країною, однак уже в 1960-ті рр. вона здобула репутацію однієї з найрозвинутіших держав. Іншими словами, приблизно за 70 років розвитку і за 30 років перебування при владі соціал-демократичного уряду Швеція стала країною високоефективної економіки. Понад п'ять десятиліть (з 1932-го до кінця 1980-х рр.) у Швеції владарювали соціал-демократи (загалом у країні тоді активно діяло 8 партій, з них 2 – комуністичні). За цей період змінилося чотири прем'єри (до речі, Т.Ерландер головував в уряді 23 роки).

Швеція не входить у жодні військові блоки, сповідуючи політику нейтралітету. Але його можна вважати активним, бо рівень воєнних витрат країни завжди був (і є донині) досить високим. Нейтралітет дав змогу Швеції,

¹ Королівство Швеція (на 80-ті рр. ХХ ст.): територія – 450 тис. кв. км, населення – 8,2 млн. людей (з них 80% – міські жителі), столиця – Стокгольм (661 тис. мешканців). Королівство Швеція (на 2007 р.): територія – 450 тис. кв. км, населення – 9,1 млн. людей (з них 80% – міські жителі), столиця – Стокгольм (788 тис. мешканців).

перш за все, забезпечити стабільність, послідовність і цілеспрямованість у реалізації соціально-економічної політики; постійно нарощувати економічний потенціал, зміцнювати виробничі сили країни. Вираз “Мир – це благоденство” цілком відповідає шведській стратегії політико-економічного розвитку.

У 1990-ті рр. Швеція демонструвала найвищі темпи зростання валового національного продукту (ВНП) на душу населення (2,5%), з майже безперервною його динамікою за століття (якщо точкою відліку брати 80-ті рр. XIX ст.). ВНП країни, що припадав на душу населення в 1980-х рр., перевищував \$16 тис., тоді як в інших промислово розвинутих державах він становив у середньому \$12 тис. На початку 1990-х рр. валовий внутрішній продукт (ВВП) Швеції дорівнював \$1,876 млрд. На чому ж базується такий очевидний успіх розвитку економіки цієї країни?

Передусім зауважимо, що економічна політика Шведського королівства спиралася на теоретичну концепцію, близьку до кейнсіанської, основи якої були закладені у 30-ті рр. XX століття. У Швеції ніколи не існувало протиборних, конкуруючих, альтернативних шкіл і течій економічної думки із суперечливими висновками й рекомендаціями, які б відносно часто змінювали одна одну. Понад те, у країні був налагоджений постійний і тісний зв'язок між економічною політикою та її теоретичним обґрунтуванням, тобто академічною наукою. Перш за все йдеться про “Стокгольмську школу економіки”, розроблену в 1937–1939 рр. вісьмома вченими. Серед них провідну роль відігравали Д.Гаммаршельд (згодом він став Генеральним секретарем ООН) та лауреати Нобелівської премії з економіки Б.Улін і Г.Мюрдаль.

Шведська модель являла собою (і переважно залишається такою й досі) сукупність якісних особливостей економічного та соціально-політичного розвитку країни, серед яких слід виділити такі:

Поєднання приватної власності на засоби виробництва з широкою соціалізацією сфер розподілу та споживання послуг. Згідно з концепцією

соціал-демократів, перехід до нового суспільства, яке вони називали “третім шляхом”, можливий через усупільнення саме сфери розподілу і споживання послуг, а не засобів виробництва.

Ефективно діюча державна система забезпечення високої зайнятості та надійності соціальних гарантій.

Система демократичних інститутів, які дозволяли кожному члену суспільства впливати на рішення всіх питань, що торкалися його життя. Це створювало своєрідний соціально-психологічний клімат у країні, відчуття причетності громадян до справ держави та суспільства.

Переладнання суспільства не через радикальну і революційну його трансформацію, а шляхом реформ та парламентаризму.

Окрім того, уряд і профспілки країни активно впливали на взаємини між працею та капіталом, рівень оплати праці й зайнятості. Ефективно функціонували й місцеві органи самоврядування.

У соціально-політичній сфері діяла ретельно відпрацьована за попередні десятиріччя система регулярних переговорів і довготривалих угод між різними політичними та соціальними силами. До них належать організації підприємців і профспілки, урядові відомства та кооперативні спілки, уряд і опозиційні партії, державні та громадські організації.

Найманий робітник у Швеції мав (і має) високий соціальний статус, що пов’язано з розумінням правлячим класом цієї об’єктивної необхідності для досягнення суспільної згоди та виживання системи в нових історичних умовах.

Вплив робітничого руху на формування соціально-економічної політики

Вплив робітничого руху на соціально-економічну політику є тоді ефективним, коли здійснюється одночасно у двох сферах – виконавчій та законодавчій. Це, своєю чергою, залежить від того, якою мірою та в якому співвідношенні робітничі партії представлені в уряді.

Соціал-демократична робітнича партія Швеції (СДРПШ) перебувала при владі з 1932 до 1976 рр., а потім повернулася до владного керма у 1982 р. У

1980-ті рр. партія налічувала більш як 1,2 млн. членів (населення країни ледь перевищувало 8 млн. людей), більшість у ній склали робітники, проте членство мали також інтелігенція, службовці й дрібні підприємці. Головним політичним та економічним опертям СДРПШ був профспілковий рух. У країні з таким високим рівнем організованості працівників (понад 95% усіх найманих робітників – члени профспілок²) підтримка професійних спілок було запорукою здобуття влади на виборах.

Головним профспілковим центром країни стало Центральне об'єднання профспілок Швеції (ЦОПШ), яке складалося із 24 профспілок, організованих здебільшого за галузевим принципом. Об'єднання володіло величезними коштами; до його керівних органів входили як економісти-практики, так і відомі теоретики. У ЦОПШ були представлені всі політичні течії країни, однак більш як 70% його членів становили саме соціал-демократи, 2/3 з них входили в СДРПШ на засадах колективного членства. До того ж соціал-демократи стояли на той час біля керма не лише власної партії, а й ЦОПШ в усіх 24-х його профспілкових складових. Голова ЦОПШ був членом правління СДРПШ.

Основою соціально-економічної політики тодішнього уряду Швеції були: ринкове господарство і приватне підприємництво, взаємодія та відповідне розмежування функцій держави, підприємців і профспілок. Державою розроблялися та здійснювалися заходи для стимулювання структурної перебудови економіки, забезпечувався сукупний попит (засобами податкової, кредитово-грошової політики) й економічне зростання, а також зайнятість і мобільність на ринку робочої сили.

² Для порівняння (на 80-ті рр. XX ст.): у Великобританії – близько 54%, у США – 59%.

не проводити і не санкціонувати страйки в період дії узгодженого колективного договору.

Система регулювання економіки та соціальної сфери, впроваджена у Швеції, забезпечила мирні взаємостосунки між працею і капіталом у державі, співробітництво профспілок із урядом. Відповідним чином було вирішено й проблему безробіття, рівень якого становив лише 1,6–2%. До того ж СДРПШ, яка завжди брала участь у виборах, отримувала більшість у муніципальних (місцевих) органах влади, що сприяло посиленню впливу робітників на економічне та соціальне життя країни.

Характерною рисою шведської системи надання соціального забезпечення і послуг у 1980-ті роки були (та, власне, залишаються й досі) інституціоналізм і децентралізація її структури. Практично це означає, що у Швеції соціальними питаннями відали автономні, тобто самоврядні в адміністративному, правовому, фінансовому аспектах діяльності, державні, муніципальні та окружні управління. Кожний напрям соціальної сфери мав своє спеціалізоване управління.

Функції управлінь (міністерств), що опікувалися соціальними питаннями, були і є чітко розмежованими. Після прийняття Рикстагом важливого закону у цій сфері створювалося відносно нове управління, що фінансувалося з бюджетних коштів (крім національного управління соціального страхування і національного керівництва охорони праці в промисловості).

Місцеві органи займалися обладнанням шкіл, медичних закладів, дитячих садків, спортивних і культурних центрів, організацією відпочинку населення. Фінансування соціальних програм здійснювалося з коштів, що надходили до місцевих скарбниць від підприємців у вигляді комунального податку на прибуток.

Важливу роль у розвитку соціальної сфери відігравали добровільні асоціації, що мали назву «групи тиску». Більшість із них володіли юридичними правами, користувалися фінансовою підтримкою держави, але були незалежною соціальною силою. Наприклад: у галузі освіти діяли спілка

вчителів і організації учнів старших класів. Існували організації квартиронаймачів, що вирішували свої проблеми шляхом переговорів із асоціаціями приватних власників житла, а також із місцевими органами влади. Третина всіх пенсіонерів країни входила до національної спілки. Окрім того, пенсіонери були об'єднані ще у дві політичні організації – соціал-демократичну організацію пенсіонерів (25% усіх громадян пенсійного віку) і буржуазну державну спілку пенсіонерів. У країні функціонувало 25 організацій інвалідів, більшість з яких взаємодіяли в рамках Центрального комітету національних асоціацій інвалідів (ЦКНАІ).

У Швеції соціальна політика була й залишається дотепер одним із головних елементів економічної політики. Всі заходи економічної політики розробляються і втілюються у життя з урахуванням їхніх соціальних результатів для широких народних мас.

Основні принципи соціально-економічної політики соціал-демократичного уряду Шведського королівства у 1980-х рр.

У 1980-х роках шведський уряд поставив у центр ідейного обґрунтування своєї соціально-економічної політики проблему людини та її потреб. Питома вага найманих робітників у загальній кількості працездатного населення сягала на той час 92%³, а рівень безробіття не перевищував 2%, причому безробітним у Швеції вважається той, перерва у праці якого склала лише шість днів.

Гаслом тодішнього уряду була рівність усіх людей, їх однакові права на високий рівень життя. Досягти рівності в суспільстві, як вважали шведські соціал-демократи, можна завдяки наданню державою безкоштовних або дешевих послуг у найбільш важливих сферах життя. Йшлося про систему сімейної допомоги дітям, безкоштовну шкільну освіту та харчування, забезпечення у старості й помешканням, розвиток сфери відпочинку. Було сформовано єдину систему охорони здоров'я, освіти і пенсійного забезпечення, широку мережу дитячих садків і шкіл. Кожний швед,

³ Для порівняння: частка найманих робітників у ці самі роки становила у США 91%, у ФРН – 86%.

сплачуючи податки залежно від власних прибутків, може розраховувати на однакові – за кількістю та якістю – для будь-якого громадянина послуги і пільги.

Велика увага приділялася реалізації так званої політики солідарності вимог у галузі оплати праці. Формування заробітної плати у країні здійснювалося на колективно-договірній основі. Держава у цьому процесі, за винятком окремих випадків, безпосередньо участі не брала. Її роль виявлялася опосередковано: через податкову та валютну політику, контроль над цінами, а також через регулювання ринку праці.

Упровадження принципів солідарності стало основою формування заробітної плати на підприємствах. Тарифні ставки зарплати для робітників однієї професії, що мали подібну кваліфікацію і виконували сумірні роботи, були однаковими для всіх підприємств (галузей) країни. Важлива особливість шведської системи 1980-х рр.: різниця в ставках, зумовлена типом та характером роботи, що виконується, не залежала від рівня рентабельності ні окремої компанії, ні галузі в цілому. Основу диференціації становила сукупність норм, які розроблялися спільно профспілкою та підприємцями на базі єдиної для всього ринку робітничої системи оцінки праці.

Відзначимо, що найвищими тарифні ставки були в експортних галузях шведської економіки. Тому підприємцям, які працювали на внутрішній ринок, доводилося коригувати ставки зарплати, зафіксовані в колективному договорі, аби довести їх до рівня ставок, що діяли у високоприбуткових експортних виробництвах.

Традиція співпраці та обміну досвідом державного будівництва між шведами й українцями має тисячолітню історію і сягає часів Руської Землі, Київської та Галицько-Волинської держав, гетьманування Б.Хмельницького, І.Мазепи тощо. Нині між Королівством Швеція і Україною підтримуються

тісні дипломатичні та економічні зв'язки. У 1992 р. у Києві було відкрито Посольство Королівства Швеція в Україні. Відтоді цю країну представляли в нашій державі Надзвичайні та Повноважні послы Мартін Халлквіст (1992–1996) та Йоран Сігурд Якобсон (1996–2000), а від 2000 р. – Свен Улоф Оке Петерсон.

Шведська соціально-економічна модель 80-х рр. ХХ ст. може багато в чому слугувати прикладом для України, соціально-економічна система якої вже багато років потребує не лише реорганізації, а й докорінної зміни. Шведський досвід повинен бути досліджуваний та застосований на благодатному українському ґрунті з відповідним врахуванням національних і побутово-господарчих особливостей розвитку нашого суспільства. А якщо до того ж підвищити рівень національної свідомості, загальної освіченості (у тому числі в соціальних та наукових питаннях) і політичної волі керівництва держави, то в Україні можна буде побудувати поміркований (консервативний) народний капіталізм, що відповідає глибинним сподіванням українських громадян. А без суттєвих політичних змін у вищих щаблях влади і проведення адміністративно-територіальної реформи на докорінне розв'язання соціально-економічних проблем у нашій державі годі сподіватися.